

be ve ümmehâti'l-mü'minin ve âli'l-beyt, Küveyt 1414/1993, tür.yer.; Sâmîye Müneysi, *Ümmehâtü'l-mü'minin ve benâtü'l-hâdi'l-beşir*, Kahire 1423/2002; Muhammed b. Süleyman er-Rebiş, *Ümmehâtü'l-mü'minin fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Beyrut 1431/2010, tür.yer.; B. Stowasser, "The Mothers of the Believers in the Hadith", *MW*, LXXXII/1-2 (1992), s. 1-36; Kevser Kâmil Ali – Salim Ögüt, "Çok Evlilik", *DİA*, VIII, 365-369; Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", a.e., X, 498-501; M. Yaşar Kandemir, "Muhammed", a.e., XXX, 427-428.

AYNUR ÜRALER

ÜMMET (الْأُمَّة)

**Bir peygamberin
tebliğ ettiği dine inanan
veya o dine muhatap olanların
meydana getirdiği topluluk
anlamında terim.**

Sözlükte "yönelmek, kastetmek; öne geçmek, imam olmak" mânalarındaki **emm** kökünden türeyen **ümme** kelimesi "kendilerine peygamber gönderilmiş topluluk, kavim, her kabileden bir grup insan, her canlı cinsi, bütün iyilikleri şahsında toplamış kişi veya kendisine uyulan önder" gibi anlamlara gelir (*Lisânü'l-ʿArab*, "emm" md.; *Kâmus Tercümesi*, IV, 175-176). Râgıb el-İsfahânî ümmeti "aynı dine inanma, aynı zamanda yaşama veya aynı mekânda bulunma gibi önemli bir unsurda toplanan gruplar" diye açıklamıştır (*el-Müfredât*, "emm" md.). Bazı şarkiyatçılar kelimenin aslının İbrânicé, Ârâmicé veya Akkadca olabileceğini ileri sürmüşse de bu iddia temelsiz bulunmuştur (*İA*, XIII, 102). Kur'an-ı Kerim'de altmış dört yerde geçen ümmet kelimesi yukarıda sözü edilen anlamlarda kullanılmıştır. Bu bağlamda insan topluluklarının yanı sıra hayvan ve cin topluluklarına (el-En'âm 6/38; el-A'râf 7/38), benzer inanç ve hayat tarzına sahip insan gruplarına da (el-Bakara 2/213) ümmet denilmiştir. Kelime, "Sizden hayra çağırın, iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir ümmet bulunsun" meâlindeki âyette (Âl-i İmrân 3/104) olduğu gibi büyük bir topluluk içindeki özel bir zümreyi de ifade etmektedir. Bazı âyetlerde ümmet "din, inanç sistemi, yol" mânalarında geçer (el-Mü'minûn 23/52). "İbrâhim gerçekten Allah'a itaat eden, tevhid ehli, başlı başına bir ümmetti" âyetinde (en-Nahl 16/120) Hz. İbrâhim'in hidayet önderi ve bütün iyiliklere sahip bir kimse vasfıyla (Taberî, VII, 660-661) tek başına bir ümmet sayıldığı belirtilmektedir (Fahredden er-Râzi, XX, 283-284). Kelime bazı âyetler-

de "zaman, müddet ve devir" mânasını ifade etmektedir (Hûd 11/8; Yûsuf 12/45). Wensinck'e ait hadis indeksinde on bir sütun tutan kaynakların çoğunda Muhammed ümmetinden söz edilmiş, onların üstünlük ve görevlerine yer verilmiştir (*el-Mu'cem*, "emm" md.).

Literatürde ümmet kelimesine verilen birçok anlam büyük oranda Kur'an'da ve hadis rivayetlerinde yer almaktadır. İslâm âlimleri ümmeti iki mânada kullanmıştır. Birinci anlamda, son peygamberin gelişi ve İslâmiyet'in doğup Arabistan yarımadasının dışında duyulmasından itibaren bundan haberdar olan bütün insanları ifade eder. Bu insan kitlelerine "ümme-i da'vet, ümmet-i belâğ" denilmiştir. Bu anlayış Kur'an-ı Kerim'de geçen, Resûlullah'ın bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı (Sebe' 34/28; krş. el-A'râf 7/158), âlemlere rahmet vesilesi (el-Enbiyâ 21/107) bir elçi olarak gönderildiği şeklindeki beyanlara dayandırılmıştır. Resûl-i Ekrem'den nakledilen bir hadiste dünya var oldukça Cenâb-ı Hak tarafından İslâm dininin sesinin çadırda, köyde ve şehirde yaşayan bütün insanlara duyurulacağı belirtilmiştir (*Müşned*, IV, 103; VI, 4; sıhhati için bk. a.e. [Arnaût], XXVIII, 154-156; XXXIX, 236-237). Dinî kaynaklarda yer alan bu ifadelerin yanı sıra günümüze kadar geçen on dört asırlık zaman içinde İslâmiyet'in güçlenerek evrensel din haline gelmesi de ümmetin oluşumunun tarihi ve sosyolojik kanıtını teşkil etmektedir. İslâm'ın sesini duymayan insanlar ise fetret ehlinden sayıldığından özel hükümlere tâbidir (bk. FETRET). Âlimlerin ümmet kelimesine verdiği ikinci anlam, "Hz. Muhammed'e iman edip tâbi olan kitleler" (ümme-i Muhammed) şeklindedir ve kelimenin yaygın kullanılışı da bu yöndedir; bu kitlelere de "ümme-i icâbet" denilmiştir. Kur'an'da yer alan "mütedil ümmet" (el-Bakara 2/143) ve "en hayırlı ümmet" (Âl-i İmrân 3/110) ifadeleri, ayrıca çok sayıdaki hadis rivayetinde tekrarlanan ümmet kelimesi Muhammed ümmetini belirtmektedir.

Hicretten sonra Hz. Peygamber'in Mekte müşriklerine karşı Medine halkının bağlılığını sağlamak için Ehl-i kitap dahil bu şehirdeki bütün gruplarla yaptığı antlaşmada (Medine vesikası) yahudi kabilelerinin müminlerle beraber "ümme" diye zikredilmesi, bu kavramın kapsamı hakkında farklı görüşlerin ortaya atılmasına yol açmıştır. W. Montgomery Watt ümmetin müslümanlardan ziyade müminlerle ilişkilendirildiğini ve Medine yahudilerinin ümmet-i Muhammed içinde sayıldığını ileri

sürmüş (*Muhammad at Medina*, s. 240-241), buna karşılık diğer bazı müellifler söz konusu antlaşmadaki ifadenin kabilevi bir beraberliğe işaret ettiğini söylemiştir (Denny, *JNES*, XXXVI [1977], s. 39-47). Şehri koruma, farklı gruplar arasında huzur ve barışı sağlama amaçlı Medine antlaşmasının dinî mahiyetten ziyade toplumsal bir uzlaşma metni olduğu açıktır. Bu yönden, yahudilerin İbrâhimî gelenekten kaynaklanan bir inancı taşımaları dolayısıyla müminlerle bir arada anılıp antlaşmanın tarafı sayılmaları tabiidir. İslâm'ın tebliğ süreci ilerlediğinde müslüman toplumlar İbrâhimî dinlerin bütünlüğü içinde kalmakla birlikte kendi ayırıcı özellikleriyle müstakil bir ümmet vasfını kazanmıştır. Nitekim her peygamberin temel görevi, ilâhî vahyi insanlara tebliğ edip fert ve toplumun dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayan dine bağlanmasına gayret göstermektir.

Kur'an-ı Kerim'de bildirildiğine göre insanlık tarihinde çeşitli kavimler hak dine uymadıkları için helâk edilmiştir. Hz. İbrâhim'in tebliğine dayanan Hanîf dinini puta tapan topluluklar arasında bazı kişiler devam ettirmiş, en temel ilkeyi oluşturan tevhid inancı Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta zedelenerek varlığını sürdürübilmiş, İslâmiyet'te ise başlangıçtan itibaren ilâhî dinin inanç esasları müdahalelerden korunarak bugüne ulaşmıştır. Kur'an'da İbrâhim'in yahudi veya hıristiyan değil Allah'ın birliğini benimseyen dosdoğru bir müslüman olduğu ifade edilirken (Âl-i İmrân 3/67) bu gerçeğe vurgu yapılmıştır (bk. DİNİ KAYYİM). Yine Kur'an'da müslümanların kiblesinin Hz. İbrâhim'in bina ettiği Kâbe'ye çevrilmesi olayı anlatılırken onlardan "vasat bir ümmet" diye bahsedilmiştir (el-Bakara 2/143). Taberî vasat kelimesini "orta yolu takip ederek ifrat ve tefrite kaçmayan" şeklinde açıklamıştır. Zira hıristiyanlar Hz. İsa'yı tanrı olarak nitelendirdikleri gibi içlerindeki bir grup dünyadan el etek çekmek suretiyle aşırılığa kaçmış, yahudiler de Allah'ın kitabını değiştirip peygamberleri öldürdükleri ve bazı sözleri Allah'tan gelmiş gibi gösterdikleri için küfre düşmüştür (*Câmî'u'l-beyân*, II, 10-11). Müfessirler vasat kelimesine "en hayırlı" anlamını vermişler, âyetin bağlamından hareketle Muhammed ümmetinin dünya var oldukça orta yolu takip eden hakemler (adl ve hüccet) konumunda bulunacağını söylemişlerdir (a.g.e., a.y; Mâtürîdî, I, 260-261). Böyle bir ümmetin yanlış üzerinde ittifak edip hak yoldan ayrılması mümkün görülmemiş, ümmetin bir konuda görüş birliğine varması (icmâ) fikhî

bir delil sayılmıştır. Âl-i İmrân sûresinde de (3/110) müslüman toplumundan “bütün insanlığın dirliği için varlık alanına çıkarılmış bir ümmet” şeklinde söz edilerek onların gerçeği temsil kabiliyetlerine dikkat çekilmiştir (krş. Taberî, IV, 61). Feth sûresinde de (48/28-29) ümmet-i Muhammed’in konumu ve sorumluluğu açıklanmış, onların yaşatacağı Hak dinin diğer bütün dinlere üstün geleceği belirtilmiştir. Bugün yeryüzünün hemen her bölgesinde müslümanlar yaşamakta, günde beş defa ezan okunmakta, İslâmiyet’in en önemli ilkesi olan tevhid ve nübüvvet inancına çağrı yapılmaktadır. Müslümanların yoğun biçimde yaşadığı bölgelerin dışında dünyanın hemen her yerine küreselleşmeyle beraber müslüman ve gayri müslim toplulukların giderek iç içe geçmesi ümmet kavramının sınırlar ötesi bir anlam kazanmasına yol açmıştır. Fransız İhtilâlî’nden sonra Batı’da ortaya çıkan milliyetçilik ve ulus devlet anlayışının XIX. yüzyıldan itibaren müslüman toplumları da etkilemesiyle sarılan dayanışmacı ümmet fikri, ortak sorunların farkına varılması yanında bütünleşme akımlarının dünyada giderek güç kazanması sebebiyle XX. yüzyıl sonlarında tekrar canlanmıştır. İslâm’da ırk üstünlüğünün bulunmaması ve tarihte müslümanların çoğulcu yapılar içinde yönetilmesi dışlayıcı ulusalcılığın uzun vadede kökleşmesini zorlaştırmış, günümüzde ilişkilerin politik ideolojileri aşarak geniş düzlemde daha sıklaşmasına sebep olmuştur. Bu durum ümmet kavramının modern dönem sonrasının şartlarına göre yeniden yorumlanması çabalarının önünü açmıştır (Mandaville, s. 178-191).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, “emm” md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 91; *Kâmus Tercümesi*, IV, 175-176; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, “emm” md.; *Müsned*, III, 14, 47, 53; IV, 103; VI, 4; a.e. (Arnaût), XXVIII, 154-156; XXXIX, 236-237; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Sidkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995; II, 10-17; IV, 61; V, 246-249; VII, 10-12, 297-298, 660-661; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ahmet Vanlıoğlu), İstanbul 2005, I, 260-261; Fahreddin er-Râzî, *Me'âtihu'l-ğayb*, Beyrut 1997, VI, 83-95; XII, 523-530; XVII, 321; XX, 283-285; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 153-154; VI, 419-420; IX, 9-10; X, 197-198; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 176, 181-182; W. M. Watt, *Muhammad at Medina*, Oxford 1956, s. 240-241; Mâcid Arsân el-Kilânî, *el-Ümmetü'l-müslime: Mefhûmühâ-mu'kavvî-mâtühâ-ihrâcühâ*, Beyrut 1412/1992, s. 11-33; P. Mandaville, *Transnational Muslim Politics: Reimagining the Ummah*, New York 2001, s. 178-191; Hasan Keskin, *Kur'an'da Ümmet Kavramı*, İstanbul 2003, s. 13-32, 104-108; Ahmet Öz, *Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet* (doktora tezi, 2008), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 33-38; Abdullâh Aygün, *Kur'an'a Göre Ümmet-i Muham-*

med'in Özellikleri (doktora tezi, 2008), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 6-29; C. A. O. van Nieuwenhuijze, “The Ummah-Analytic Approach”, *St.I*, X (1959), s. 5-22; F. M. Denny, “Ummah in the Constitution of Medina”, *JNES*, XXXVI (1977), s. 39-47; a.m.f., “Ummah”, *El²* (İng.), X, 859-863; Y. Oda, “The Concept of the ‘Ummah’ in the Qur’an: An Elucidation of the Basic Nature of the Islamic Holy Community”, *Orient*, XX, Tokyo 1984, s. 93-108; Maysam J. Al Farouqi, “Umma: The Orientalists and the Qur’anic Concept of Identity”, *Journal of Islamic Studies*, XVI/1, Oxford 2005, s. 1-34; Mustafa Öztürk, “Kur’an Çerçevesinde Ümmet Kavramının Tahlili”, *İslâmiyât*, VIII/2, Ankara 2005, s. 11-23; Necmettin Gökkr, “Political Language of Tafsir, Redefining of ‘Ummah’, a Religio-Communal Concept of the Qur’an: Past and Present”, *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 15, İstanbul 2007, s. 245-272; Said Amir Arjomand, “The Constitution of Medina: A Sociological Interpretation of Muhammad’s Acts of Foundation of the Umma”, *IJMES*, XLI (2009), s. 555-575; Nihad M. Çetin, “Ümmet”, *İA*, XIII, 102-104; W. R. Darrow, “Ummah”, *ER*, XV, 123-125; Ahmad S. Dallal, “Ummah”, *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. John L. Esposito), New York 1995, s. 267-270.

HALİL İBRAHİM BULUT

ÜMMÎ

(الأمي)

**Hız. Peygamber’in bir sıfatı,
okuma yazma bilmeyen anlamında
Kur’an terimi.**

Sözlükte “kastetmek” anlamındaki “emm” kökünden veya “anne” anlamına gelen ümm ya da “topluluk, millet” gibi mânaları ifade eden ümmet kelimesine nisbetle elde edilen ümmî “okuma yazma bilmeyen, tahsil görmemiş; az konuşan, konuşurken hata yapan kimse” demektir. Ümmet nisbeti halinde “annesinden doğduğu gibi kalmış, tabiatı bozulmamış, sonradan okuma yazma öğrenmemiş” anlamına gelirken ümmete nisbeti durumunda bağlı bulunduğu topluluğa mensup, onların özelliklerini taşıyan, bilgi ve becerilerini bu çerçevede kazanmış kimseyi anlatır. Dilciler kelimenin bu mânaları kazanmasını, Arap toplumunun Kur’an’ın nâzil olduğu dönemde genelde okuma yazma bilmeyenlerden meydana gelmesiyle açıklamaktadır. Bu ikisi kadar güçlü olmakla birlikte ümmînin Mekke için söylenen “ümmü'l-kurâ” (şehirlilerin anası / esası) terkinine nisbetle kullanıldığını söyleyenler de vardır (*el-Müfredât*, “emm” md.; *Li-sânü'l-‘Arab*, “emm” md.). Kelimenin ayrıca “emm” masdarına nisbetinden de söz edilmekte ve A'râf sûresinin 157. âyetindeki “ümmî” kelimesinin kırâat-i aşere imamlarından Ya'küb el-Hadramî tarafın-

dan “emmî” şeklinde okunuşunun bunu teyit ettiği belirtilmektedir (Ebû Hayyân, IV, 403). Bu durumda söz konusu âyet, “Hz. Muhammed her bir fert için maksuttur” anlamına gelmektedir. Sözlük anlamı terk edilerek kelimenin böyle bir mânaya hamledilmesini destekleyen bir delil bulunmadığı, ayrıca âyet ve hadislerde geçtiği yerlerde kelimeye “maksut” anlamı verilmesinin mümkün olmayacağı gerekçeyle bu görüş eleştirilmiştir (Bâcî, neşreden giriş, s. 30-31). Ümmî Kur'an'da altı yerde geçmektedir. Bunların ikisinde (el-A'râf 7/157-158) tekil olarak ve Hz. Peygamber'in bir vasfı şeklinde kullanılırken diğer yerlerde çoğul haliyle “ümmiyyûn” şeklinde zikredilmiştir. Diğer dört yerden birinde (el-Bakara 2/78) yahudilerden bir topluluk, üçünde de (Âl-i İmrân 3/20, 75; el-Cum'a 62/2) Araplar kastedilmiştir. Üç âyetin birinde (Âl-i İmrân 3/75) yahudilerin bu kelimeyi Ehl-i kitap'tan olmayan Araplar için kullandıkları görülmektedir. Ümmî hadislerde de “yazı yazmayı bilmeyen, tahsil görmemiş kimse” anlamında geçer. Bunlardan birinde Hz. Peygamber, “Biz ümmî bir topluluğuz, yazı yazmayız ve hesap yapmayız” demiştir (*Müsned*, II, 43, 56, 122, 129; Buhârî, “Şavm”, 13; Müslim, “Şiyâm”, 15).

Müfessirler, ümmî kelimesini Kur'an'da geçtiği yerlerin çoğunda sözlük anlamına uygun biçimde tefsir etmişlerdir. Nitekim Taberî, İbn Abbas'tan gelen ve Bakara sûresinin 78. âyetindeki ümmiyyûnu “Allah'ın gönderdiği elçiyi ve kitabı tasdik etmeyip kendi elleriyle kitap yazan, sonra da bunun Allah'tan geldiğini iddia eden kimse” şeklinde açıklayan rivayeti kelimenin Arapça'daki kullanımına aykırı olduğu gerekçesiyle tenkit eder (*Câmi'u'l-beyân*, I, 528). Ancak kelimenin çoğul şekliyle kullanıldığı âyetlerde lügat mânasıyla irtibatlı daha özel anlamlarda tefsir edildiği de görülmektedir. Meselâ Bakara sûresindeki ümmiyyûn (2/78) “yahudiler içinde okuyup yazması yetersiz, Tevrat'ı okuyup anlayacak kadar bilgisi bulunmayanlar” (*Zemahşerî*, I, 158), Âl-i İmrân sûresinde ise “Ehl-i kitabın mukabili olarak ilâhî bir kitabı bulunmayan müşrik Araplar” diye yorumlanmıştır (*a.g.e.*, I, 341, 367).

Hız. Peygamber'in ümmîliğinin kelimenin “okuma yazma bilmeme, eğitim almamış olma” biçimindeki anlamına uygunluğu konusunda müfessirler arasında görüş ayrılığı yoktur. Tahsil görmemiş bir ümmî iken Kur'an gibi bir kitap getirmiş olması onun bir mucizesi kabul edilir (Fahreddin er-Râzî, XV, 20; Bursevî, III, 251). Bu